

PETER PRECHTL

LEKSYKON
POJĘĆ
FILOZOFII
ANALITYCZNEJ

m y ś l f i l o z o f i c z n a

Przekład
Józef Bremer SJ

Wydawnictwo WAM
Kraków 2009

Original German edition:
Peter Precht: Grundbegriffe der analytischen Philosophie
published by J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung
und Carl Ernst Poeschel Verlag GmbH Stuttgart, Germany
Copyright © 2004

© Wydawnictwo WAM, 2009

Konsultacja naukowa
dr hab. Zbysław Muszyński, prof. UMCS
dr Zdzisław Kowalski

Redaktor serii
dr Tomasz Homa SJ

Redakcja
Małgorzata Płazowska

Projekt okładki
Andrzej Sochacki

The translation of this work was supported by a grant from
the Goethe-Institut which is funded by the German Ministry
of Foreign Affairs.

ISBN 978-83-7505-327-2

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 KRAKÓW
tel. 012 62 93 200 • fax 012 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 012 62 93 254, 012 62 93 255, 012 62 93 256
fax 012 430 32 10
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Zapraszamy do naszej
KSIĘGARNI INTERNETOWEJ
<http://WydawnictwoWam.pl>
tel. 012 62 93 260

Drukarnia Wydawnictwa WAM • ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków

Spis treści

Od tłumacza	7
Przedmowa	9
Wprowadzenie Ansgara Beckermanna	11
Symbole logiczne i matematyczne	27
Hasła A-Z	31
Wykaz autorów haseł	321

Wprowadzenie

Filozofia analityczna liczy sobie ponad sto lat i – mimo wszystko – jej dotychczasową historię można uznać za pełną sukcesu. Niemniej jednak słyszy się obecnie coraz częściej o postanalitycznej filozofii oraz mnożą się głosy mówiące o zbliżającym się końcu analitycznego typu filozofowania. W tak mało podejrzanej o stronniczość pracy jak *The Philosophical Gourmet Report 2000-2001* można znaleźć następującą uwagę:

„Konwencjonalna linia demarkacyjna pomiędzy filozofią «analityczną» a «kontynentalną» traci na znaczeniu. Wraz z końcem filozofii analitycznej jako treściowego programu badań, od 1960 roku [...] «analityczny» wyznacza po prostu styl kształcenia, pisanie i myślenia, stawiający na pierwszym miejscu jasność, precyzję i argumentacyjny rygor. Tak więc filozofia «analityczna» pokrywa się dzisiaj w dużym stopniu po prostu z dobrą filozofią i kształceniem, niezależnie od tematu czy formy jej uprawiania. Nie dziwi zatem, że najlepsze osiągnięcia w ramach tzw. formy «kontynentalnej» przypadają głównie filozofom z tzw. treningiem analitycznym”¹.

Aby właściwie zrozumieć, jak mogło dojść do tej oceny, należy się nieco cofnąć. W swoim manifestie z 1929 roku zatytułowanym *Wissenschaftliche Weltauffassung – der Wiener Kreis (Naukowa koncepcja świata – Koło Wiedeńskie)* Carnap, Hahn i Neurath podkreślają szczególnie dwa punkty.

„*Naukową koncepcję świata* scharakteryzowaliśmy w istocie przez dwa określenia. Po pierwsze jest ona *empiryczna i pozytywistyczna*: istnieje jedynie poznanie doświadczalne, bazujące na tym, co bezpośrednio dane. Tym samym zakreślono granicę dla treści prawowitej nauki. Po drugie naukowy pogląd na świat jest naznaczony stosowaniem określonej metody, mianowicie *analizy logicznej*. Działalność naukowa zmierza ku celowi, którym jest

¹ URL: <http://www.philosophicalgourmet.com/2001/rankings.htm#top25> (17.11.2008).

zjednoczona nauka. Można go osiągnąć poprzez zastosowanie owej analizy logicznej do empirycznego materiału”².

Główne słowa klucze zatem to: *odrzuć metafizyki*, czy też *filozofii*, oraz *metoda logicznej analizy języka*. Wspomina się także o celu zwanym zjednoczoną nauką, który do dzisiaj naznacza filozofię analityczną, nadając jej naturalistyczny charakter. Pozostańmy jednak najpierw przy dwóch pierwszych punktach.

Są one bardziej ze sobą powiązane, aniżeli to wynika z podanego cytatu. Logiczna analiza języka powinna mianowicie służyć nie tylko dowartościowaniu zjednoczonej nauki, lecz właśnie również krytyce tradycyjnych teorii filozoficznych. Całkiem jasno widać to w tytule znanego artykułu Carnapa *Przewyciężenie metafizyki przez logiczną analizę języka*. Carnap pisze, że w artykule tym chodzi o to, aby „udzielić nowej i bardziej stanowczej odpowiedzi na pytanie o ważność i prawomocność metafizyki. [...] W dziedzinie metafizyki [...] wynik analizy logicznej jest negatywny: w tej dziedzinie rzekome twierdzenia są zupełnie bezsensowne”³.

Zdania mogą być „bezsensowne” z dwóch powodów: „albo zawierają one słowo, któremu błędnie przypisuje się posiadanie znaczenia, albo słowa wprawdzie coś znaczą, ale są zestawione wbrew zasadom składni i dlatego nie tworzą sensownego zdania”⁴. Przykładem bezsensownego filozoficznego terminu jest dla Carnapa słowo „zasada” (*Prinzip*). Słowo to miałoby znaczenie, gdyby było jasne, w jakich warunkach zdania typu „x jest zasadą y” są prawdziwe. Lecz na pytanie o tego rodzaju warunki prawdziwości otrzymuje się zazwyczaj jedynie odpowiedzi: „x jest zasadą y” znaczy to samo co „y powstaje z x” lub „istnienie y opiera się na istnieniu x”, lub „y istnieje dzięki x”. Odpowiedzi te nie zadowolają nas jednak, ponieważ albo same są wieloznaczne, albo nie są rozumiane dosłownie. Istnieje np. jasny sens słowa „powstaje z”, w jakim motyl powstaje z larwy. To jednak, mówi nam się, nie jest przyjętym tutaj sensem.

„Słowo «powstaje z» nie odnosi się w tym wypadku do stosunku kolejności w czasie czy następstwa przyczynowego, do którego odnosi się zazwyczaj. Ponieważ jednak metafizyk nie podaje żadnego

² R. Carnap, H. Hanh, O. Neurath, *Wissenschaftliche Weltauffassung – der Wiener Kreis*, Wien 1929, s. 19.

³ R. Carnap, *Przewyciężenie metafizyki przez logiczną analizę języka*, w: B. Stanosz (red.), *Empiryzm współczesny*, Warszawa 1991, s. 52.

⁴ Tamże, s. 53.

kryterium dla owego innego znaczenia, więc nie istnieje znaczenie «metafizyczne», które słowo to rzekomo posiada w odróżnieniu od wspomnianego znaczenia empirycznego⁵.

Zdania jak „Nic nicuje” są według Carnapa bezsensowne w drugim znaczeniu. Gdy na pytanie „Co jest na zewnątrz?” ktoś odpowie „Na zewnątrz jest mężczyzna”, wtedy można dalej sensownie pytać „Co z tym mężczyzną?”. Gdy jednak otrzymamy odpowiedź „Na zewnątrz jest nic” i dalej pytamy „Co z tym nic?”, to po prostu nie pojmujemy, że te obydwa zdania „Na zewnątrz jest mężczyzna” i „Na zewnątrz jest nic” różnią się zasadniczo co do swojej formy logicznej. Pierwsze zdanie ma formę logiczną „ $\exists x$ (x jest na zewnątrz i x jest mężczyzną)”; drugie natomiast ma formę logiczną „ $\neg \exists x$ (x jest na zewnątrz)”. I gdy na pytanie „Co jest na zewnątrz?” otrzyma się odpowiedź w tej drugiej formie, wtedy nie ma żadnego x, co do którego można by pytać „Co jest z tym x?”. Odwołując się do tych dwóch figur argumentacyjnych, Carnap uważa, że uda mu się wykazać bezsensowność całej metafizyki. Spory o różnicę między realizmem a idealizmem, o rzeczywistość świata zewnętrznego i o rzeczywistość cudzych stanów psychicznych – są w oczach Carnapa problemami, które dzięki logicznej analizie można zdemaskować jako problemy pozorne⁶.

Dotychczas przywołałem jedynie Carnapa jako przedstawiciela tak zwanej formalnojęzykowej wersji filozofii analitycznej. Lecz jego krytyczne nastawienie wobec metafizyki można znaleźć także u przedstawicieli tzw. filozofii języka potocznego. Tak jak dla Carnapa, Hahna i Neuratha, tak i dla Wittgensteina „metafizyka” jest nazwą dla niedopuszczalnej tradycyjnej filozofii. Dla tego ostatniego dopuszczalną filozofią jest krytyka języka. Już w *Traktacie* pisze: „Tezy i pytania, jakie formułowano w kwestiach filozoficznych, są w większości nie fałszywe, lecz niedorzeczne”⁷. Filozofia to próba rozwiązywania problemów pozornych, które powstają w wyniku wadliwego rozumienia logiki języka.

„Jedynym uprawnionym zadaniem filozofii jest analiza i objaśnianie. Filozofia ani nie ma na celu odkrywania nowych prawd, ani nie stosuje drobiazgowych metod nauk. Nie istnieją bowiem «tezy filozoficzne». W przeciwieństwie do nauki, nie jest teorią, lecz

⁵ Tamże, s. 57 n.

⁶ R. Carnap, *Scheinprobleme in der Philosophie. Nachwort von Günther Patzig*, Frankfurt a. M 1966 (1 wyd. Berlin 1928).

⁷ L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Warszawa 1997, 4.003.

działalnością polegającą na wyjaśnianiu zdań niefilozoficznych na drodze analizy logicznej [...]”⁸.

W swoich późniejszych pismach Wittgenstein wprawdzie rozbudował to ujęcie, ale podstawowa linia pozostała ta sama – odrzucenie idei, że może istnieć coś takiego jak filozofia sama w sobie. I to ujęcie znajduje się w rozmaitej formie także u innych przedstawicieli filozofii języka potocznego, np. u Austina i Ryle’a.

Mamy więc do czynienia z raczej powszechnie podzielanym poglądem, że tylko nauki mogą nam dostarczyć informacji o rzeczywistości. Sama filozofia może przetrwać obok nauk, w najlepszym przypadku jako teoria nauki i/lub analiza języka. Jej zadaniem jest lepsze *zrozumienie* nauk i ustrzeżenie nas przed błędami, które wynikają z fałszywego *rozumienia* języka.

Gdy owo krytyczne nastawienie do metafizyki i filozofii, jednoczące wszystkich przedstawicieli rozwijającej się filozofii analitycznej, porówna się z tym, co dzisiaj jest uprawiane pod nazwą „filozofia analityczna”, to nie da się zaprzeczyć, iż wiele uległo zasadniczej zmianie. Jest to tym bardziej zdumiewające, że patrząc powierzchownie, nie można zauważyć żadnego wyraźnego przełomu w rozwoju filozofii analitycznej. Mniej lub bardziej niepostrzeżenie wróciły z powrotem tradycyjne tematy filozoficzne, i to do tego stopnia, trzeba to tak powiedzieć, że tradycyjna filozofia może świętować swoje pełne zmartwychwstanie. Jak to było możliwe? Jak mogło dojść do tak radykalnego przewrotu *w ramach* filozofii analitycznej?

Z reguły są w tym miejscu wymieniane dwa nazwiska i dwa dzieła, które być może nie zapoczątkowały samego przewrotu, niemniej jednak stały się wyraźnym znakiem, że coś w tej kwestii zaszło – W.V.O. Quine’a *Dwa dogmaty empiryzmu* oraz P.F. Strawsona *Indywidua*⁹. Bez wątplenia odpowiada to pod wieloma względami prawdzie.

⁸ H.J. Glock, *Słownik Wittgensteinowski*, Warszawa 2001, s. 108. Por. L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, 4.112.

⁹ W.V.O. Quine, *Dwa dogmaty empiryzmu*, w: tegoż, *Z punktu widzenia logiki*, Warszawa 1969; P.F. Strawson, *Indywidua*, Warszawa 1980.

Aa

AB ESSE AD POSSE VALET CONSEQUENTIA Jest to zasada obowiązująca w logice modalnej. Mówi ona: co jest rzeczywiste, to jest także możliwe, albo „jeśli p jest prawdziwe, to p jest możliwe”. PP

ABSTRAHOWANIE ZBIORÓW czyli przejście od predykatu P (albo wyrażonej przez ten predykat własności) do zbioru wszystkich obiektów, do których P się odnosi – $\{x: P(x)\}$. – Tzw. antynomia Russella wywodząca się z rozważenia zbioru wszystkich zbiorów, które nie są własnymi elementami, pokazuje, że nie każdy predykat określa zbiór. UM

ADEKWATNOŚCI TEORIA Pytanie o to, czy nasze wyobrażenia i nasze wypowiedzi o rzeczywistości zgadzają się z nią, przewija się w historii filozofii od czasów Arystotelesa. Związane z tym stwierdzenie Arystotelesa: „Jeśli jest prawdziwe zdanie stwierdzające, że człowiek istnieje, to człowiek istnieje. Prawdziwe twierdzenie nie jest jednak przyczyną istnienia rzeczy, ale jej istnienie wydaje się w pewien sposób przyczyną istnienia prawdziwego twierdzenia: bo prawdziwość lub fałszywość zdania uzależniona jest od faktu istnienia czy nieistnienia rzeczy” (*Kategorie* 14b) zostało w średniowieczu przekształcone w *veritas est adaequatio rei et intellectus*, co prowadzi do nieprecyzyjnego sformułowania: zdanie jest prawdziwe, gdy zgadza się z rzeczywistością. Ustalenie tej odpowiedniości pozostaje przy tym tak samo problematyczne, jak określenie pojęcia rzeczywistości. Wraz z Leibnizem zmienia się kierunek rozważań dotyczących zgodności: prawda polega na tym, że słowa tak są powiązane w zdanie, że wyraża ono zgodność lub niezgodność dokładnie tak, jaką ona faktycznie jest. Sformułowanie to obowiązywało aż do stwierdzenia Wittgensteina, że prawdziwa wypowiedź reprezentuje istniejący stan rzeczy (tj. fakt). Logik Tarski próbuje podać semantyczne objaśnienie (↗ warunek adekwatności)

pojęcia prawdy za pomocą środków należących do języka formalnego. ↗ PRAWDA.

Lit.: Arystoteles, *Kategorie*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie*, t. 1, Warszawa 1990. – G.W. Leibniz, *Nowe rozważania dotyczące rozumu ludzkiego*, t. 4, Kęty 2001. – A. Tarski, *Semantyczna koncepcja prawdy i podstawy semantyki*, w: tegoż, *Pisma logiczno-semantyczne*, t. 1, Warszawa 1995. – L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, Warszawa 1997. PP

AFIRMACJA, AFIRMATYWNY (a) Wypowiedź twierdząca, w której podmiotowi zostaje przypisany orzecznik (Mont Blanc jest najwyższą górą Europy), lub (b) wypowiedź twierdząca, w której wypowiedź złożona zostaje stwierdzona ogólnie (każde S jest P) albo szczegółowo (niektóre S są P). PP

AKSJOMAT, SYSTEM AKSJOMATÓW Dla Arystotelesa aksjomatami są zdania ogólne, same z siebie oczywiste (tzn. takie, które ani nie wymagają dowodu, ani nie dają się udowodnić). W teorii naukowej aksjomatami są metodycznie pierwsze zdania, których w obrębie tej nauki nie można udowodnić, z których jednak w ramach dedukcyjnie zbudowanej nauki da się wyprowadzić dalsze zdania. We współczesnej logice formalnej za zdania pierwotne albo aksjomaty uważa się zdania niewyprowadzone. Gdy chodzi o wybór pierwotnych znaków lub pierwotnych zdań, panuje pewna swoboda. Przy wyborze aksjomatów obowiązuje pragmatyczny punkt widzenia: aksjomaty dobiera się tak, by system aksjomatyczny nadawał się relatywnie dobrze do realizacji określonego zamiaru. Wolność wyboru jest ograniczona przez cztery wymagania, z których trzy pierwsze muszą być ściśle spełnione, a czwarte powinno być spełnione w zależności od zamierzonego celu: (1) poszczególne aksjomaty danego systemu muszą być od siebie niezależne, tzn. żaden aksjomat nie powinien dać się wyprowadzić za pomocą reguł inferencyjnych, tego systemu z innych aksjomatów; (2) system aksjomatów musi być niesprzeczny, tzn. z systemu aksjomatów nie może zostać równocześnie wyprowadzona, za pomocą jego reguł inferencyjnych, jakaś wypowiedź i jej negacja, oraz nie może zostać wyprowadzona dowolna wypowiedź; (3) musi on być zupełny; system aksjomatów jest zupełny w szerokim sensie, gdy da się w nim wyprowadzić wszystkie prawdziwe wypowiedzi dotyczące danej dziedziny, w ścisłym sensie jest zupełny wtedy, gdy każda wypowiedź, która nie jest jego tezą, pozwala razem z aksjomatami systemu wyprowadzić sprzeczność (z tezą systemu

mamy do czynienia wtedy, gdy wypowiedź da się wyprowadzić z aksjomatów za pomocą obecnych w tym systemie reguł inferencyjnych); (4) system aksjomatów powinien być możliwie prosty, tzn. powinien zawierać możliwie mało znaków pierwotnych i aksjomatów (możliwie krótkich), a aksjomaty powinny charakteryzować pojawiające się każdorazowo funktory tak, by poprzez opuszczenie określonych aksjomatów dały się utworzyć określone systemy częściowe.

Od odkrycia matematyka D. Hilberta (1899) postulat bezpośredniej oczywistości aksjomatów, związany wcześniej z podstawowym charakterem systemów aksjomatycznych, zastępuje się postulatem ich spójności i niesprzeczności.

Lit.: A. Menne, *Einführung in die formale Logik*, Darmstadt²1991, s. 50 n.

– A. Grzegorzczak, *Zarys logiki matematycznej*, Warszawa 1981, s. 91 n.

PP

ALFABET Określony zbiór konwencjonalnie ustalonych znaków, który o tyle przedstawia inwentarz znaków podstawowych, o ile za ich pomocą są wyrażalne wszystkie ludzkie elementarne myśli. Wszystkie znaki złożone muszą się okazać kombinacjami znaków podstawowych.

PP

ALGORYTM Ogólna, następująca krok po kroku procedura obliczania realizowana według schematycznych reguł. Kierująca obliczeniem instrukcja musi być realizowana we wszystkich szczegółach i musi mieć skończoną długość. Musi być ona taka, żeby każdy członek wspólnoty językowej, w której języku owa instrukcja jest sformułowana, mógł według niej postępować. Wymaga się przy tym jednoznacznej realizacji następstwa kroków. Modyfikacją algorytmu jest \nearrow rachunek, który zamiast jednoznacznego ustalenia następstwa kroków podaje przy każdym kroku skończenie wiele możliwości wyboru. Algorytmy są używane w procedurach dotyczących obliczalności, podejmowania decyzji, wyliczania, przy czym skończona liczba kroków postępowania ma doprowadzić do ważnego wyniku lub do poprawnej odpowiedzi. Zamiast przerwania obliczeń jest także możliwa nieograniczona kontynuacja aproksymacyjnego obliczania. Zastosowanie algorytmu w dziedzinie automatów liczących doprowadziło do powstania teorii algorytmów.

Lit.: H. Hermes, *Aufzählbarkeit, Berechenbarkeit, Entscheidbarkeit*, N. York-Heidelberg-Berlin²1971. – D. Rutkowska, *Sieci neuronowe, algorytmy genetyczne i systemy rozmyte*, Warszawa 1997.

PP

ALTERNATYWA to połączenie dwóch wypowiedzi spójnikiem „lub” bądź „albo, albo”. W alternatywie nierozłącznej operuje się niewykluczającym „lub”, w rozłącznej operuje się spójnikiem „albo, albo” bądź wykluczającym „lub” (albo tylko jedno, albo tylko drugie); alternatywa nierozłączna ma logiczną wartość „fałszywa” tylko wtedy, gdy obydwie jej wypowiedzi składowe są fałszywe (w pozostałych przypadkach jest zawsze prawdziwa). Tworzący alternatywę spójnik nazywa się spójnikiem alternatywy¹⁶. PP

ALTERNATYWY PROBLEM Fodora przyczynowa teoria treści reprezentacji mentalnych opiera się na założeniu, że określone rzeczy wywołują we mnie ich reprezentacje. Tak np. koń wywołuje we mnie reprezentację konia. Jednak problemem staje się możliwość pojawienia się chybionych reprezentacji, gdyż nie można wykluczyć, że także inne rzeczy (np. K) wywołują we mnie takie reprezentacje. Decydujące dla Fodora jest to, że optymalne psychofizyczne warunki (w których jakiś przedmiot P wywołuje we mnie reprezentację P) dadzą się sformułować jedynie w pojęciach psychofizyki i bez użycia wyrażeń intencjonalnych i semantycznych. Związany z tym problem alternatywy ma podstawę w pytaniu, jak można zdecydować, czy jakaś reprezentacja rodzaju r reprezentuje cechę P (np. „bycie koniem”), czy też cechę bycia P lub K.

Lit.: J.A. Fodor, *Psychosemantic*, Cambridge, Mass. 1987. – Tenże, *A Theory of Content and Other Essays*, Cambridge, Mass. 1990. – A. Beckermann, *Analytische Einführung in die Philosophie des Geistes*, Berlin-N. York 1999, s. 339-344. PP

ANALITYCZNIE ZDETERMINOWANY Analitycznie zdeterminowanymi nazywa się wypowiedzi, których prawdziwość może zostać ustalona na podstawie samej tylko analizy ich znaczenia. Rozróżnia się (a) formalnologiczne prawdy i fałsze, których prawdziwość lub fałszywość są ustalone na podstawie znaczenia znaków logicznych (spójników, kwantyfikatorów); (b) prawdy i fałsze analityczne – logiczne następstwa takich wypowiedzi, w których zostają zachowane relacje znaczeniowe wyrażeń deskryptywnych (tzw. ↗ postulatory znaczeniowe czy postulatory analityczności) oraz ich negacje. Analitycznie niezdeteterminowanymi

¹⁶ Niem. *Disjunktör*, ang. *disjunctör*.

wypowiedziami są zdania, których wartość logiczna może być określona tylko przez odniesienie do rzeczywistości (empiryczna prawda lub fałsz).

Lit.: W. Stegmüller, *Theorie und Erfahrung. Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytischen Philosophie*, t. 2, Berlin-Heidelberg-N. York 1970, s. 181. PP

ANALITYCZNY Określenie to jest przypisywane w różny sposób albo zdaniu, albo sądowi, albo wypowiedzi: (1) Zdanie nazywa się „analitycznym” tylko wtedy, gdy jego prawdziwość wynika jedynie z semantycznych reguł języka tak, iż każdy, kto ten język rozumie, musi przyjąć to zdanie jako prawdziwe (↗ filozofia języka potocznego). (2) Zdania analityczne są określane jako zdania znaczeniowo prawdziwe (w przeciwieństwie do zdań prawdziwych na podstawie faktów), tzn. są one prawdziwe dzięki definicyjnym i logicznym ustaleniom. Według kryterium formalnego jakiś sąd jest wtedy analitycznie prawdziwy, gdy może zostać udowodniony lub zaprzeczony wyłącznie za pomocą praw logiki i definicji językowych (↗ Frege). (3) Sąd jest analityczny wtedy, gdy jego orzecznik jest już zawarty w podmiocie i przez rozczłonkowanie pojęcia podmiotu uzyskuje się także orzecznik jako pojęcie będące jego częścią (Kant – np. „Wszystkie ciała są przestrzennie rozciągłe”; sąd objaśniający) – obowiązuje to tylko dla sądów podmiotowo-orzecznikowych. Kryterium analityczności polega tutaj na tym, że pojęciu w podmiocie można bez sprzeczności przypisać pojęcie w orzeczniku (np. „Wszyscy kawalerowie są nieżonaci”). (4) Termin „analityczny” oznacza także sposób uzasadniania sądów: prawda analityczna wynika z odniesienia się do prawd ogólnologicznej natury. (5) Wypowiedź jest nazywana „analityczną”, gdy jest prawdziwa we wszystkich ↗ światach możliwych (gdy jest prawdziwa dla każdego opisu stanu). (6) „Analityczny” jest synonimem dla „prawdziwy logicznie” i stosuje się do wypowiedzi, które przez zastępowanie synonimów zostają zamienione w zdania logicznie prawdziwe. – ↗ Quine kwestionuje podział na zdania syntetyczne i analityczne, uważając, że za zdania analityczne uznaje się albo zdanie logicznie prawdziwe, albo takie, które staje się zdaniem analitycznie prawdziwym przez zastąpienie wyrażenia synonimicznych. W swojej krytyce wskazuje na to, że w definicjach dwóch wyrażenia już trzeba się odnieść do rozumienia zdań analitycznie prawdziwych. Tzn. wyrażenia „synonimiczny” i „analitycznie prawdziwy” nie mogą zostać określone bez popadnięcia

w błędne koło. Jako odpowiedź na tę krytykę ↗ Carnap wysuwa tezę, że związki znaczeniowe są ustalone przez ↗ postulaty znaczeniowe, np. przez wzajemną niezgodność orzeczników „kawaler” i „żonaty”. Stosownie do określonej liczby postulatów można sformułować następującą definicję: Analityczne są te zdania, które wynikają z całości postulatów znaczeniowych. Tym samym definicja analityczności zostaje wyraźnie zrelatywizowana do przyjętych regulacji językowych.

Lit.: R. Carnap, *Postulaty znaczeniowe*, w: tegoż, *Empyryzm, semantyka, ontologia*, Warszawa 2005. – H. Delius, *Analytisch/synthetisch*, w: *Hist. Wörterbuch der Philosophie*, red. J. Ritter, K. Gründer, Basel 1971 n. – G. Frege, *Podstawy arytmetyki*, w: *Próby gramatyki filozoficznej. Antologia*, oprac. K. Rotter, Wrocław 1997. – I. Kant, *Prolegomena*, § 2, Warszawa 1993. – Tenże, *Krytyka czystego rozumu*, Warszawa 1957, B 10 n. – W.V.O. Quine, *Dwa dogmaty empyryzmu*, w: tegoż, *Z punktu widzenia logiki*, Warszawa 1969, s. 35-71. PP

ANALIZA Metodyczny sposób postępowania, w którym pewna całość zostaje rozłożona na swoje części lub też to, co jest dane, jest sprowadzone do swoich części składowych. W filozofii rozwinęły się różne formy analizy: (1) dowodzący typ analizowania (Arystoteles), który obowiązuje w różnorodnej formie: (a) różne logiczne wnioskowania zostają sprowadzone do uzasadniających je logicznych form wnioskowania i przez to zostaje wykazana ich logiczna poprawność; (b) w naukowym uzasadnieniu zdanie zostaje sprowadzone do uzasadniających lub dowodzących je założeń. Zdanie wymagające uzasadnienia, którego prawdziwość (i dowodliwość) jest najpierw tylko przedmiotem przypuszczenia, zostaje uzasadnione przez podanie prawdziwych i koniecznych przesłanek, z których da się ono logicznie wyprowadzić. Te podstawowe przesłanki mogą być zasadami naukowymi lub aksjomatami; (c) podczas analizy pojęciowej zostaje z różnych pojęć gatunkowych wywnioskowane bardziej ogólne pojęcie rodzajowe (np. zwierzę, człowiek: istota żywa). – (2) Logiczna analiza w postaci nadanej przez ↗ Wittgensteina i ↗ Carnapa zmierza do ukazania form logicznych leżących u podstaw gramatyki języka potocznego, aby na podstawie tych form logicznych zbudować dokładny język naukowy. W *Dociekaniach filozoficznych* Wittgenstein uprawia inną formę analizy, w której znaczenie wyrażenia językowego jest określone jako funkcja jego użycia.

Lit.: Ayer, *Sprache, Wahrheit und Logik*, Stuttgart 1978. – R. Carnap, *Przewycięzenie metafizyki przez logiczną analizę języka*, w: B. Sta-

nosz (red.), *Empiryzm współczesny*, Warszawa 1991, s. 52-74; – F. Waismann, *Was ist logische Analyse*, Frankfurt a. M. 1973, s. 42-66. PP

ANALIZA FUNKCJONALNA¹⁷ to forma naukowego wyjaśniania, w której własność systemu (np. organizmu lub tworu społecznego czy gospodarczego) zostaje opisana jako element funkcyjny konieczny dla funkcjonowania tego systemu. Np. występowanie leukocytów w ludzkiej krwi jest wyjaśniane przez wskazanie na ich funkcję w organizmie, mianowicie obronę organizmu przez wnikającymi do niego mikrociałami. Systemem jest w tym wypadku cały ludzki organizm, leukocyty są częściami systemu, a zadanie do wypełnienia to zdrowe przetrwanie całego organizmu.

Tego rodzaju sposoby wyjaśniania spotyka się przede wszystkim w teoriach antropologicznych, socjologicznych, psychologicznych i (po części jeszcze) w biologicznych. Z perspektywy teorii nauki wyraża się wątpliwość wobec rozszczenia analizy funkcjonalnej do bycia wyjaśnianiem naukowym. W związku z tym Stegmüller, idąc w ślad za Hempel, wprowadził zmianę w logicznej strukturze analizy funkcjonalnej. Zaproponowany schemat wyjaśniania funkcjonalnego wygląda następująco. Jako przesłanki przyjmuje się, że: (a) system S funkcjonuje adekwatnie w czasie t w sytuacji rodzaju Z (normalny standard systemu); (b) w dowolnym czasie jest tak, że system S funkcjonuje adekwatnie (normalnie) w tym czasie tylko wtedy, gdy spełniony jest określony warunek konieczny N (w sensie funkcyjnym); (c) warunek N jest w systemie S w czasie t dokładnie wtedy spełniony, gdy w S w czasie t jest urzeczywistniona jedna z cech (oznak) z klasy możliwych warunków wystarczających. Wnioskiem jest: jedna z cech z klasy możliwych warunków wystarczających jest urzeczywistniona w S w czasie t. Znacząca zmiana rozwiniętej w ten sposób logicznej struktury polega na tym, że nie mówi się więcej o własności jako koniecznej cesze w sensie funkcjonalnej niezastępowalności, lecz o funkcjonalnych alternatywach (ekwiwalentach albo funkcjonalnych substytutach), które są reprezentowane w klasie warunków wystarczających. Poprzez taką rekonstrukcję logicznej struktury analizy funkcjonalnej wypowiedź zostaje zdecydowanie osłabiona. Już nie twierdzi się, że pewna określona własność zostaje funkcjonalnie wyjaśniona, lecz jedynie, że jakkolwiek

¹⁷ Niem. *Funktionalanalyse*, ang. *functional analysis*.

warunek – z klasy koniecznych i wystarczających warunków – jest spełniony. Jest możliwe, że przy tak zmienionym wyjaśnianiu funkcjonalnym traci się – w przypadku zjawisk psychologicznych i socjologicznych – pierwotnie zamierzoną wartość wyjaśniającą. Według innego przeformułowania występowanie własności wyjaśnianej funkcjonalnie nie byłoby już uzasadnione jako warunek konieczny, lecz jako występowanie własności optymalnej dla normalnego funkcjonowania systemu.

Lit.: W.K. Kessler, *Wissenschaftstheorie*, t. 4: *Erklärung und Kausalität*, Freiburg-München 1979, s. 180-193. – W. Stegmüller, *Die Logik der Funktionalanalyse*, w: tegoż, *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und analytischen Philosophie*, t. 1: *Erklärung, Begründung, Kausalität*, N. York-Heidelberg-Berlin 1983, s. 676-707. PP

ANALIZA LOGICZNA dotyczy pojęć, zdań, dowodów, hipotez, teorii naukowych oraz poznania naukowego. (1) Logiczna analiza poznania bada, jak pojęcia i wypowiedzi wzajemnie od siebie zależą, jak jedne pojęcia są zawarte w innych, jak wypowiedzi dadzą się wzajemnie z siebie wyprowadzać. Zawiera ona pytania typu: czy dwa różnie zdefiniowane pojęcia P_1 i P_2 mają to samo znaczenie? Czy dwa różnie brzmiące zdania Z_1 i Z_2 mają ten sam sens? Czy zdanie Z_2 wynika czysto logicznie z Z_1 , czy też na podstawie pewnego prawa natury? Czy teoria T_1 zgadza się z teorią T_2 ? (2) Ponieważ poznanie naukowe jest dane jedynie w formie językowej, w pojęciach i zdaniach, potrzebna jest logiczna analiza języka, która bada, jak fakty są przedstawiane w języku przez pojęcia i wypowiedzi. W tym sensie logiczna analiza języka stanowi dziedzinę zadań logiki nauki. Język jest przy tym rozważany tylko ze względu na jego funkcję przedstawiającą: w tym sensie język jest przedstawieniem jakiejś dziedziny rzeczy za pomocą systemu znaków. Znaki mają odniesienie przedmiotowe i wskazują na treści pojęć oraz wypowiedzi. U podstaw analizy logicznej leży założenie, że w strukturze języka ukazuje się struktura myśli. Język jako system znaków można rozpatrywać z dwóch punktów widzenia: (1) ze względu na to, że coś przedstawia, i na to, co przedstawia, tzn. od strony zawartości znaczeniowej znaku, od strony jego semantycznej funkcji, (2) ze względu na to, w jaki sposób coś przedstawia, tzn. z uwagi na rodzaj kombinacji znaków, od strony reguł syntaktycznych.

Lit.: V. Kraft, *Der Wiener Kreis. Der Ursprung des Neopositivismus*, Wien 1950, s. 21 n. – F. Waismann, *Was ist logische Analyse?*, „Erkenntnis” 8 (1939-40), s. 265 n. PP

m y ś l f i l o z o f i c z n a

● WPROWADZENIA ◆ PANORAMA ZAGADNIENŃ ■ HISTORIA MYŚLI FILOZOFICZNEJ

Komitet Naukowy
prof. dr hab. Adam Węgrzecki
ks. dr hab. Józef Bremer SJ

- A. Anzenbacher, *Wprowadzenie do filozofii* (wyd. III)
- J.W. Bremer, *Wprowadzenie do logiki* (wyd. II)
- S. Wszolek, *Wprowadzenie do filozofii religii*
- T. Ślipko SJ, *Zarys etyki ogólnej* (wyd. IV)
- T. Ślipko SJ, *Zarys etyki szczegółowej*, t. 1: *Etyka osobowa* (wyd. II)
- T. Ślipko SJ, *Zarys etyki szczegółowej*, t. 2: *Etyka społeczna* (wyd. II)
- H.-D. Mutschler, *Wprowadzenie do filozofii przyrody*
- G. Haeffner, *Wprowadzenie do antropologii filozoficznej*
- J. Grondin, *Wprowadzenie do hermeneutyki filozoficznej*
- J.F. Crosby, *Zarys filozofii osoby. Bycie sobą*
- P. Prechtel, *Wprowadzenie do filozofii języka*
- R. Ferber, *Podstawowe pojęcia filozofii 1*
- R. Ferber, *Podstawowe pojęcia filozofii 2*
- A. Anzenbacher, *Wprowadzenie do etyki*
- P. Prechtel (red.), *Leksykon pojęć filozofii analitycznej*
- ◆ J. Disse, *Metafizyka od Platona do Hegla*
- ◆ G. Gabriel, *Teoria poznania od Kartezjusza do Wittgensteina*
- ◆ T. Gadacz, *Filozofia Boga w XX wieku. Od Lavelle'a do Tischnera*
- ◆ V. Drehsen, W. Gräß, B. Weyel, *Filozofia religii od Schleiermachera do Eco*
- ◆ G. Scherer, *Filozofia śmierci od Anaksymandra do Adorno*
- ◆ N. White, *Filozofia szczęścia od Platona do Skinnera*
- V. Zotz, *Historia filozofii buddyjskiej*

W przygotowaniu:

- D.H. Frank, O. Leaman, *Historia filozofii żydowskiej*
- K. Gloy, *Wprowadzenie do filozofii świadomości*
- A. Anzenbacher, *Wprowadzenie do chrześcijańskiej etyki społecznej*

Seria *Myśl Filozoficzna* poświęcona jest kluczowym dylematom nurtującym od zawsze umysł i serce człowieka i stanowiącym punkty ogniskujące refleksję filozoficzną w dziejach myśli, szczególnie zachodnioeuropejskiej.

Jej zamiarem jest udostępnienie fachowych opracowań poszczególnych zagadnień filozoficznych oraz zachęcenie do podjęcia, samodzielnie, przygody filozofowania.

Publikacje Serii, przygotowane przez wybitnych specjalistów, adresowane są do osób zajmujących się filozofią oraz do tych, którzy nie będąc profesjonalistami w tej dziedzinie, pragną rzetelnej wiedzy oraz panoramicznego oglądu problematyki filozoficznej.